

HƏQİQƏT NƏBİ QIZI ABDİYEVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Bakı Dövlət Universiteti
RAYİSƏ NAZİM QIZI SAVALANZADƏ
Bakı Dövlət Universiteti (magistrant)

XATIRLAMAQ RUHUN LƏNƏTİDİR
(İ.Əfəndiyevin “Unuda bilmirəm” pyesi əsasında)

İlyas Əfəndiyev “Sən həmişə mənimləsən” əsərində qoyduğu vicdan, ləyaqət, namus, məslək bütövlüyü kimi məsələləri 1968-ci ildə yazdığı “Unuda bilmirəm” pyesində də davam etdirir. Müəllif yeni pyesində nəinki əvvəlki yaradıcılıq üslubuna sadıq qalmış, həmçinin janrdaxili poetik axtarışlar aparmış və uğurlu nəticələr əldə etmişdir. “«Sən həmişə mənimləsən» dramında lirik-psixoloji məqamlar, subyektin intellektual başlanğıcı daha çox Həsənzadə-Nargilə münasibətlərində meydana çıxırdısa, “Unuda bilmirəm” əsərində həmin meyl və başlanğıcın daşıyıcıları təkcə baş qəhrəmanlar-Nərmin və Kamran deyil. Əgər «Sən həmişə mənimləsən» bilavasitə Nargilənin könül sədaları kimi anılırsa, “Unuda bilmirəm”in yaratdığı

psixoloji ovqatda professor Möhsünzadə, onun arvadı Səadət xanım, Möhsünzadənin dostu Kərəm dayı, hətta mənfi planda yaradılan, zahiri ilə daxili bir-birindən kəskin fərqlənən Cəmil də mühüm rol oynayır” [4, s. 116].

Elm və əxlaq, ürək və vicdan, ağıl və ehtiras arasında ayrılıqlar, bunların insanın hiss və duyğularına təsiri, doğurduğu nəticələr əsəri faciə süjetinə yaxınlaşdırır. Bütün bunların mərkəzində isə öz şəxsi dramı ilə Nərmin dayanır. Dramaturqu hər şeydən əvvəl onun taleyi düşündürür. İ.Əfəndiyev hissələrin, duyğuların psixoloji cəhətləri ilə, bunlarla bağlı olan lirizim və poeziyanı açmaqla məşğul olur. Burada əsl xoşbəxtlik, insanın vicdanı vətənaşlıq borcu, valideyn qarşısında cavabdehliyi ilə əlaqələndirilir və əsərdə əsas dramatik konflikt təşkil edir. Bütün güc mənəvi-psixoloji konfliktin üzərinə düşür. “Süjet həyat hadisələrinin obyektiv inkişafını göstərməyə deyil, bilavasitə, insanın şəxsi taleyini, lirik-psixoloji ovqatını, daha doğrusu, subyektiv qəlb həyatında və idrak aləmində baş verənləri tədqiq etməyə yönəldilmişdir. Əsərin dramatik konflikt aparıcı personajların taleyinə bağlanır” [4, s. 117].

Əsərdə müəllifin qəhrəmanlarının hər biri nəyi isə unuda bilmir. Kamranla Nərmin bir-birinə olan məhəbbətlərinin tarixçəsini, Möhsünzadə və Kərəm dayı Savalan dağı, Arazın o tərəfində qoyub gəldikləri doğmalarını, Cəmil də öz əxlaqi-mənəvi çirkinliyindən əl çəkməyi unuda bilmir. İsmayıl Şıxlı “Xatirəyə dönmüş illər” kitabında “Unuda bilmirəm” pyesi haqqında fikirlərini belə ifadə edir: “«Unuda bilmirəm» sırf psixoloji əsərdir. Müxtəlif səciyyəli insanların mənəviyyatındakı çarpışmalar, onların bir-biri ilə, yaxud özlərinin daxili ikilik və ziddiyyətləri ilə apardığı mübarizə əsərin aparıcı konfliktini təşkil edir. Bu mübarizələr sadə məişət məsələləri ilə məhdudlaşsa idi, əsərin bədii siqləti azaldı. Lakin müəllif məişət məsələlərini günün və dövrün aktual hadisələri ilə çarpazlaşdırdığına görə əsərin təsir dairəsi genişlənmiş, məsələlər ailə çərçivəsindən çıxaraq siyasi mənə kəsb etmişdir” [9, s. 297].

İ.Şıxlının bu fikirləri ilə biz də razılaşırıq. İ.Əfəndiyev, həqiqətən də, kənardan baxdıqda məhəbbət mövzusunda yazılmış əsər kimi görünən bu pyesində bir çox mətləblərə işıq salmışdır. Möhsünzadə və Kərəm dayının timsalında Şimali Azərbaycan ilə Cənubi Azərbaycanın ayrılığı məsələsinə toxunmuş, doğmalarından, ailələrindən ayrı düşən bu insanların keçirdiyi hiss və duyğuları vermişdir. Eyni zamanda onların həyat yoluna qısaca nəzər salaraq fars rejiminin Azərbaycan türklərinə olan zülmünə də toxunmuşdur. Bütün bunlarla yanaşı vətəndaşlıq, vicdan, məslək, əqidə məsələləri də əsərin ayrılmaz tərkib hissələri kimi sonadək izlənilir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, “Unuda bilmirəm” pyesində müəllif hər şeydən əvvəl Nərminin dramını yaradır. Nərmin institut tələbəsi, gözəl bir qızıdır. İlk baxışda o, şıltaq, ərköyün xarakterə malik obraz təsirin bağışlayır. Lakin surətin ətraflı təhlili göstərir ki, o, heç də belə qız deyil. Nərmin müti və itaətkarlıqdan uzaq, azad ruhda, sərt qadınların olmadığı bir ailədə böyümüşdür. Ata-anasına sevgisi, bağlılığı, maddiyyata önəm verməməsi də Nərminin eqoizmdən uzaq bir qız olduğunu göstərir. Nərmin həyatının mənasını Kamranla bağlayır. Kamrana bağlanan bu qız onu hər şeyi ilə qəbul edir. Hətta Gürcüstanda yaşayacağına görə anası Səadət xanım onu Kamrandan soyutmağa çalışsa da, o, məhəbbətindən dönmür. Kamran aşağı təbəqədən olsa da, onun mərdliyi, əyilməzliyi Nərmini ona aşiq etmişdir. Nərmin bunu anasına da bildirir. “N ə r - m i n (*zarafatyana*). Əgər, Kamran onun-bunun ətəyindən yapışan oğlanlardan olsaydı, mən heç onun üzünə də baxmazdım” [3, s. 424].

Lakin Nərmin eyni zamanda bir övladdır. Səadət xanım onu atasının təkliyi ilə yumşaldıb Gürcüstana getməkdən qaçındırmaq istəyir. Bu zaman Nərmin də anasının qəlbini qırmamaq üçün Kamranı burada qalmağa razı salmaq istəyir. Lakin Kamranın getmək barədə qəti fikrini bildikdən sonra yenə onsuz yaşamaq istəmir, hara getsə sadəcə onunla olmaq istəyir. Çünki Nərmin ürəyinin əksinə gedən, hiss etdiklərini gizlədən, arzularını cilovlamağa çalışan qızlardan deyil. Nərmin müsbət ideal və amal axtaran, lakin bunu o qədər də aydın təsəvvür edə bilməyən bir qızıdır. O, tez-tez Kamranı sevdiyini deyir. Y.Qarayev Nərminin Kamranı sevdiyini deməsini belə xarakterizə edir. “Onun Kamrana təkrar-təkrar “Mən səni, yalnız səni sevirəm, ancaq səni” – deməsi də sədaqət andından çox sevgisi üçün daxili bir qorxunun və şübhənin etirafı kimi səslənir. Qız özü hiss edir ki, Cəmilin onda oyatdığı daxili təlatümə və hisslərə qarşı mübarizədə o, zəif və kövrəkdir” [7, s. 36].

Bizə görə Nərminin tez-tez Kamrana onu sevdiyini söyləməsi heç də şübhənin təsiri deyil. Bu tamamilə təbii bir instinktdir. Nərmin olduqca təbii və səmimi bir qızıdır. O, hissələrini gizlətməyi deyil də, söyləməyi seçir. Əsərdə hələ o, Cəmil surəti ilə qarşılaşmadan öncə də Kamranı sevdiyini deyir. “N ə r m i n (*onun əlindən yapışaraq*). Mənim əzizim, mənim qəhrəmanım! Mən səni elə belə də sevmişəm. Mən sənsiz yaşaya bilmərəm. K a m r a n (*zarafatla*). Oho! Dayan-dayan, yoxsa, sən mənsiz də yaşamaq istəyirdin? N ə r m i n. Yox, istəmirəm. Heç bir zaman da istəməmişəm. Biz birlikdə çalışıb anamı razı salırıq. Atam

dözümlü adamdır” [3, s. 428]. Eləcə də Cəmillə nişanlandıqdan sonra da hisslərini gizlədib yalan danışmır. Hələ də Kamrana məhəbbət bəslədiyini etiraf edir.

“Nərməni Kamrandan qüvvətli bir iradənin-ananın qərarı ayırmır. Mənəvi bir sədd bu sevgini iki dünyagörüşünün, iki zidd əxlaqın sərhədləri ilə ayırır” [8]. Yaxşı, bəs bu mənəvi sədd nə idi? Təbii ki, bu səddin başlıca səbəbi fərqli mühitlərdə böyümüş, tərbiyə almış, ayrı-ayrı sosial təbəqələrə məxsus, müxtəlif insanların əhatəsində böyüyən bu iki gəncin həyata baxışlarında, dünyagörüşündə idi. Nərməni sosial, maddi baxımdan ondan aşağı təbəqənin nümayəndəsi Kamranı həqiqətən sevsə də, bəzən olduğu mühitin təsirilə onu dəyişməyə də cəhd edir. Bu da onlar arasında uçuruma səbəb olur. Cəmilin qonaqlığına gedərkən onun qara kostyum, nazikburun tufli geyinməsinə istəyir, hətta atasının tufllərini də ona təklif edir. Bəzən də sanki o, nədənsə tərəddüd edərək Kamranı başqalarına-anasına, Kərəm dayıya tərifləyir. Elə bu baxışlar, münasibətlər arasındakı adi bir fərqi göstəmək üçün kiçik bir epizoda nəzər salaq. Kamran mərdliyi, igidliyi xalqına xidmətdə görüb dəyərləndirirsə, Nərməni bunun əksinə olaraq heç nəyi gizlətməməyi, hər şeyi açıq-aşkarda etməyi mərdlik kimi qiymətləndirir.

“N ə r m i n (*qəhqəhə ilə gülür*). Ata, Kamran papiros çəkdiyini səndən gizlədiyi üçün mənə acıqlanır. Bu boyda oğlan! (*Gülür.*) Mən papiros çəksəydim, heç də gizlətməzdim. (*Kamrana*) Bəs sən həmişə mərdlikdən danışsən?”

K ə r ə m. Böyüklərin yanında kiçiyin papiros fisqırtması mərdlik deyil.

N ə r m i n. Utanıb-büzülmək keçmişdə qalıb, Kərəm dayı. Papiros çəkmək nədir ki...” [3, s. 437].

Nərmənin Kamrandan ayrılmasına başlıca səbəb tərəddüdlər olur. Bu tərəddüdlərin qabarmasına Səadət xanımın sözləri də təsirliş ötürür. Məclisdə Kamranı tapmayan Nərməni bir an belə onun olmadığı yerdə qalmaq istəmir. Cəmil onu saxlamaq istəsə də, Kamranın yanına getməyə tələsir. Məclisdə Kamranın sağlığına içilməməsinə onu incitdiyini düşünür. Çünki Nərməni üçün Kamrandan özgəsi yoxdur. “Kosmasa uçmaq” istədiyi yeganə adam Kamrandır. Məhz onun Kamrana hissləri fonunda oxucu və tamaşaçılar Nərmənin psixologiyasını təhlil edir. Lirik-psixologizm Nərməni-Kamran, Nərməni-Cəmil münasibətlərində açılır. “N ə r m i n (*onu başa düşməyərək*). Yalnız səni! Sağ ol. (*Axıra qədər içərək qədəhi yerə qoyur.*) İnan ki, sənin mənə bir dəfə acıqlanmağın, başqasının mənə min dəfə “qadan alım” deməsindən əzizdir. Sənin acığın da, gülüşün də mənim xoşuma gəlir. İlk dəfə səni görəndə ürəyimdə demişdim: “Bu oğlan mənim olmalıdır!” Ona görə də özüm zəng eləyib səninlə tanış oldum. (*Onu qucaqlayır*) Nə üçün mənim bütün varlığım, bütün bədənəm səninlə birləşib bir vücud olmur... Ah, nə üçün?! De, mənə çoxmu sevirsən?” [3, s. 441].

Fikrimizə görə Nərmənin tərəddüdlərinə səbəb birbaşa Cəmil deyil. Yəni bu tərəddüdlər Cəmildən təsirlənməsi ilə başlamır. Bunun səbəblərindən biri anasının ona Cəmili tərifləməsi, onunla evlənməsinə istəməsidir. Digər tərəfdən Cəmilin özü də bu işdə rol oynayır. Lakin bizə görə Kamranla birlikdə olarkən qarışan, tərəddüd edən Nərmənin qəlbi deyil, məntiqidir. O, Kamrandan incidiyi, qırıldığı anlarda belə ona olan sevgisi dəyişmir, onu müdafiə etməkdən çəkinmir. Anasının onun özünə nalayiq sözlər deməsinə dözüür, lakin Kamran haqqında ən adi mənfi bir sözü belə qəbul etmir.

“S ə d ə t. Bu vaxtacan haradasan?”

N ə r m i n. Kamranla idim.

S ə d ə t. Kamranla? Gördük qanacağını! Məclisin ortasında, heç kəsə bir söz demədən, hətta ev sahibləri ilə belə xudahafizləşmədən səni də götürüb gedir.

N ə r m i n. Məni o aparmadı. Mən özüm onun ardınca getdim.

S ə d ə t. Bəs, heç olmasa, məclisdəkilərdən utanmadın? Axı, o, hələ sənin heç nişanlın da deyil!

N ə r m i n. Çox da... Biz bir-birimizə söz vermişik.

S ə d ə t. Söz vermişik! İş də orasıdır ki, söz vermisiniz. Əgər ondan sənə ər olsa, mən adımlı dəyişərəm. Onun kimi adamlar arvad istəyə bilməzlər. O, Don Kixot kimi yeldəyirmanları ilə vuruşur.

N ə r m i n. Böyük fikirlərlə yaşayan adamların taleyi həmişə belə olmuşdur. Onlar çox zaman biz üzükara bəndələrə Don Kixot kimi görünüblər” [3, s. 443].

Kamran haqqında mənfi bir söz onu qıcıqlandırır. Hətta o, Cəmilin üzünə qarşı Kamranın ondan yaxşı oğlan, gözlədiyi adam olduğunu deyir. Bəs bunu deyərək inandırmaq istədiyi kim olur? Özümü, yoxsa Cəmilmi? Bəlkə, bu Cəmili özündən uzaqlaşdırmaq üçün deyilən bir söz idi. Bəlkə də, o özünü Cəmildən uzaqlaşdırmaq, təsirinə düşməmək istəyirdi. Müəllif də məhz obrazlarını belə təbii yaradaraq, onlara birbaşa müdaxilə etmədən surətlərin psixologiyasını açmağı oxucularına həvalə edir. Nərmənin keçirdiyi hisslər, tərəddüdlər əsərin əvvəlindən sonunadək izlənilir. Kamranın Gürcüstana aparmaq üçün Nərmənin yanına gəlməsi, fikrini qəti şəkildə ona bildirməsi Nərməni sarsıdır. Nə deyəcəyini bilməyən bu qızıcıgazi Kamranın “əlvida” nidası ayıldır. “(*red.Kamran*) Qəti addımlarla otaqdan çıxır. Nərməni bir anda yerində donub qalır.

Sonra tamam qeyri-şüuri bir ifadə ilə öz-özünə pıçıldayır). N ə r m i n. Əlvida?! (Birdən sanki yuxudan ayılaraq) Yox! Yox! Kamran! (Nərmin qışqıraraq qapıya tərəf axtır və elə bu zaman daxil olan Cəmillə qarşılaşaraq qorxmış kimi dalı-dalı geri çəkilir.) [3, s. 450].

Beləliklə, Kamranla Nərminin yolları ayrılır. Nərmin Kamranı unudacağını, öz həyatını yaşayacağını düşünür. Lakin Kamran getdikdən sonra anlayır ki, onun xoşbəxt günləri də Kamranla onu tərk edib. “N ə r m i n (dərindən nəfəs alaraq). Mənə elə gəlir ki, Kamranla uzaq bir kənddə, balaca bir daxmada yaşamaq mənim üçün ən böyük səadət olardı. Təəssüf ki, mən bunu indi, o gedəndən sonra hiss edirəm” [3, s. 451].

Nərmin atasının dərd çəkməsinə görə Kamranla getmədiyi deyir. Lakin, bircə, bunun başqa səbəbləri də var idi. Kamran onunla sonuncu dəfə görüşəndə ilk dəfə Maral adlı bir qızı sevdiyini deyir. Bu, Kamranın həyatında ilk qız olduğunu düşünən Nərmini bərk sarsıdır. İlk məhəbbəti haqqında indiyə kimi bir söz deməməsindən Nərmin inciyir. Bütün bunları yenicə öyrənən və sarsılmış vəziyyətdə olan qızcığaz bir anda Kamranın ona “əlvida” deyib getməsi ilə anlaşılmazlıq içərisində qalır. Ayılıb Kamranın ardınca qaçdıqda isə qarşısına Cəmil çıxır. Yəni, qısaca desək, Nərmin atasına rəğmən də Kamranla gedərdi, lakin son anda Cəmilin qarşısını kəsməsi onu bu yoldan saxlayır. Kamranın yoxluğundan istifadə edən Cəmil Nərminlə evlənmək istəyir. Mənəvi təlatümlər içərisində olan Nərmin öz təbiətinə xas olaraq hələ də Kamranı unuda bilmədiyini etiraf edir, ondan vaxt istəyir. Qəlbi ilə məntiqi arasında qalan bu qız qəlbini itirməyilə məntiqinə tutunmağa çalışır. Heç bir zaman Cəmili Kamranla eyni yerə qoya bilmir. İnsanların açıqfikirli, cəsarətli, özünəinamlı olmağını sevsə də, Cəmildəkinin Kamrandan fərqli olaraq özünəinam deyil də, eqoizm olduğunu hiss edir.

Dramaturq hadisələri inkişaf etdirərək bizi Nərminin Cəmillə nişanlanmasından sonrakı hissləri ilə tanış edir. Kamran Borçalıda Nərmindən gələn məktubu oxuyur. “N ə r m i n i n s ə s i (red.məktubu). Neçə gün bundan qabaq sənin harada işlədiyini və ünvanını öyrənib mənə deməsini Cəmildən xahiş etdim. O, əvvəl təəccüb elədi. Sonra soruşdu: “Bəlkə, sən mənə verdiyin vədə peşman olmusan?” “Yox” –dedim. Peşman olmamışam. Ancaq mən Kamrana məktub yazmaq istəyirəm. Daha bir söz demədi. O, bilir ki, mənim ürəyim həmişəlik sənə bağlıdır. Lakin onu da bilir ki, mən heç bir zaman öz ərimə xəyanət eləməyəcəyəm. Dünən Cəmilgildən mənə nişan gəldi. Sənin göz yaşlarından acığın gəldiyini bilirəm. Ona görə də ağlamadım. Ancaq mənim üçün çox çətin keçir. Sənin həmişəlik məndən ayrıldığını düşündükcə, damarlarımda qanım donur. Bəlkə, mən hər şeyi atıb sənə gedəydim, Kamran?” [3, s. 455].

Budur, Nərminin hiss etdikləri, düşündükləri, şüuraltında ilişib qalmış xatirələr. Kamrandan sonra o, Cəmilə şans vermişdir. Lakin hələ də Kamranı sevir, bunu gizlətmir. Cəmilə qarşı onun hiss etdikləri isə xoşlanmadır. Çünki ilk baxışdan Cəmildə Nərmin kimi gənc bir qızın xoşuna gələcək bir çox özəlliklər vardır. Ali təhsilli, aspiranturanı bitirmiş, imkanlı bir ailənin oğlu olan bu yaraşıqlı gənc Nərminə sevgisini onun mənən yalnızlaşdığı bir vaxtda etiraf edir. Ömür boyu subay qalmayacağını düşünən bu qızcığaz biraz da anasının təkidilə Cəmilin təsirinə düşür və nişanı qəbul edir. Lakin aradan xeyli vaxt keçməsinə baxmayaraq o, Kamranı nə ağılından, nə də ürəyindən çıxara bilir. “N ə r m i n (həyəcanla). Sən bizim ailənin bir üzvü kimi sən, Kərəm dayı. Uşaqlıqdan mənim səndən gizli sirrim olmamışdır. Kamranın bu dağlar arasında mənsiz yaşadığını düşündükcə, fikrim-xəyalım alt-üst olur. Mənə elə gəlir ki, hər ikimizə qarşı bağışlanmaz bir günah, xəyanət eləmişəm” [3, s. 458].

Əsərin ən təsirli səhnəsi və kuliminasiya nöqtəsi Nəminlə Kamranın illər sonra qarşılaşdığı an olur. Psixologizmin ən qabarıq inikası da burada özünü göstərir. Kamran da, Nərmin də psixoloji təhlilə cəlb edilir. Artıq burada məntiq yox, hisslər, duyğular danışır. Cəmilin maşınla adam vurmasından sonra Nərmin bu işlə bağlı Kamranın yanına gəlir. İllər sonra Kamranla Cəmilin işinə görə qarşılaşmasının təsadüf mü, yoxsa taleyin oyunumu olduğunu aydınlaşdırma bilmir. “(...Nərmin pijamada gəlir. Onun üzündə vahiməli bir ifadə var. Sanki qız nədənsə dəhşətə gəlir. Kamran onun ruhi vəziyyətini hiss edərək) Əyləş, Nərmin, bu saat sənə üçün çay gətirim.

N ə r m i n (qeyri-adi həyəcanla). Yox, istəmirəm. (Qısa pauza.) Nə üçün sən öz pijamanı mənə geyindirirdin? Niyə biz bu yolla gəldik? Nə üçün o dəhşətli hadisə məhz burada, sənə prokuror olduğun rayonda baş verdi? Nə üçün bu gün maşını Cəmil özü sürmək istədi? Bütün bunla təsadüfdür mü? Yoxsa, taleyin qəribə oyunudur?” [3, s. 463].

Təsadüfdür mü, yoxsa taleyin oyunudur mu? Bunun haqqında qəti bir fikir söyləyə bilmərik. Sokratın da dedi ki, “Kainatda təsadüfə təsadüf etmək imkansızdır”. Bircə, təsadüf deyilən bir şey yoxdur, təsadüf zərurətdən doğur. Həyatımızda heç kim təsadüfən qarşımıza çıxmaz. Qarşımıza çıxan, ətrafımızda olan hər kəsin bir səbəbi vardır. Ya bizi bir yerlərə apararlar, ya da bizə bir şeylər öyrədirlər. Andre Suares isə təsadüf haqqında belə deyir: “Təsadüf inancsızların taleyə qoyduqları addır”. Nərminlə Kamranı da tale özü qarşılaşdırır. Mənəvi sarsıntılar keçirən Nərmin Kamrandan evlənməsini istəyir. Zənn edir ki, əgər belə

olsa, o, Kamranı qəlbindən silib atacaqdır. Amma bilmir ki, bu onun ilk eşqi idi. İlk məhəbbət unudulmazdır. İlk məhəbbəti olan Kamranın evlənməsi onu nəinki bu ruhi sarsıntılardan xilas edəcəkdə, əksinə onu daha da incidəcək, mənən daha da sarsıdacaqdı. Bütün bu yaşantıları isə müəllif daha sonra yazdığı “Bizim qərribə taleyimiz” pyesində davam etdirir.

“N ə r m i n (*vahimə ilə*). Evlən, Kamran. Mümkün qədər tez evlən. Sən subay gəzdikcə mənə həyat yoxdur. Mən tamamilə nişanlımın ola bilmirəm. Canım qalır sənin yanında. Mən hər yerdə səni görürəm elə bil ki, sən məni çağırırsan. Heç yerdə qərar tapıb dayana bilmirəm. Mənə elə gəlir ki, qərribə bir təsadüf, gözlənilməz bir hadisə bizi yenə də birləşdirəcəkdir. Biz insanlar anlaşılmazıq. Mən fikrən, xəyalən daima nişanlıma xəyanət edirəm. Başa düşürsənmi, xəyanət! Ona qarşı vicdanımı təmiz saxlamağa gücüm çatmır. (*Qız divarda oturaraq, əlləri ilə üzünü tutur. Kamran siqaret yandırır. Pauza. Nərmən əllərini üzündən götürərək, Kamrana baxır. İndi sanki onun gözləri dumanlanmışdır.*) Gəl otur, söhbət elə. Mən sənə səsini eşitmək istəyirəm” [3, s. 464].

Həqiqətən də, “Bizim qərribə taleyimiz” pyesində gözlənilməz bir hadisə onları yenidən qarşılaşdırır. Əsərin sonuna doğru artıq Nərmində mənən kamilləşmə gedir. İ.Əfəndiyevin dramaturgiyasına xas olan qəhrəmanın taleyin kəsəkli yollarından keçərək mənən təmizlənməsi “Unuda bilmirəm” pyesinin qəhrəmanları üçün də xarakterikdir. Nərmən Cəmilin adam vurub qaçdığını öyrənəndən sonra sanki ayılır. Cəmilin əslində başqa adam olduğunu dərk edir. Lakin Nərmən artıq kamilləşmişdir. Buna görə də o, təkcə Cəmili müqəssir hesab etmir. Öz səhvini də anlayır.

“N ə r m i n. Sənə ağır sözlər dediyim üçün üzr istəyirəm, Cəmil. Bütün təqsirlər məndədir, mən öz istədiyimi özümə aydınlaşdırı bilmədim. Ona görə də, hisslərimin başsız axını məni aparıb burulğana saldı. Biz insanlar bir-birimizi qiymətləndirməyi bacarmayanda tale də bizdən üz döndərir. Sənə məni nə üçün yüz otuzla sürdüyünün səbəbini mən başa düşürdüm. Mən bilirdim ki, sən mənim ucumdan çox əzablar çəkirsən. (*Nişan üzünü çıxarıb verərək*) Al, məni bağışla, mən tək qalmaq istəyirəm” [3, s. 469].

Sonda səhnədə Kamran və Nərmən qalır. Nərmənin söylədiyi son sözlərdən artıq onun necə ruhi hallar keçirdiyi məlum olur. O, hər şeyi dərk edir. Lakin hər şey üçün gec olduğunu da anlayır. Bir-birini sevən iki gənc üçün gətirdiyi ayrılıq səbəblərinin hamısının bir bəhanədən ibarət olduğunu etiraf edir. Bütün olanlardan sonra Kamran kimi bir oğlana özünü rəva görmür. Əsər Nərmənin əvvəlki Nərmən üzərində qələbəsi ilə bitir. “N ə r m i n. Mən bilirəm ki, bütün bu hadisələrdən sonra sən məni qəbul etməzsən. Heç mən özüm də bunu sənə şənə sığışdırmazdım, Kamran. Sən həqiqi məhəbbətin çətin sınağından əsl qəhrəman kimi çıxdın, mənə sənə insanlardan tələb elədiyən mərdliyi özümdə tapa bilmədim. Mən sonradan başa düşdüm ki, səndən ayrılmaq üçün gətirdiyim səbəblər adi bir bəhanə imiş, axı, doğrudan da, Borçalı dünyanın o başı deyil.

K a m r a n. Bəddir, Nərmən. Heç bir izahat lazım deyil.

N ə r m i n. Elədir. Mən gedirəm, Kamran, lakin ürəyimi bu dağlarda qoyub gedirəm. Sağ ol, mənim əzizim. (*Ağır addımlarla çıxır*)” [3, s. 470].

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abbasova S. V. İlyas Əfəndiyevin dramaturji irsi və müasirlik problemi // fil.e.namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dis. Bakı, 2005, 129 s.
2. Əfəndiyev Ə. İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığı. Bakı: “Elm”, 2000, 310 s.
3. Əfəndiyev İ. “Seçilmiş əsərləri” 7 cildə, 2-ci cild. Bakı: “Çinar-Çap” Nəşriyyat-Poliqrafiya müəssisəsi, 2002, 472 s.
4. Ənvəroğlu (Qasımov) H. Azərbaycan dramaturgiyası: tarixilik və müasirlik. Bakı: “Nurlan”. 2008, 256 s.
5. Fərziyev X.T. Müasir Azərbaycan Dramaturgiyasında psixologizm problemi (İ.Əfəndiyevin yaradıcılığı əsasında) // fil.e.ü.f.dok. ...dis. Bakı, 2015, 163 s.
6. İsmayılov Y. İlyas Əfəndiyevin yaradıcılıq yolu. Bakı: “Elm”. 1991, 262 s.
7. Qarayev Y. İlyas Əfəndiyev. Bakı, 1987, 56 s.
8. Qarayev Y. Unudulmur: [“Unuda bilmirəm” pyesi ADADT-nın səhnəsində] // Kommunist. Bakı, 1968, 25 dekabr.
9. Şıxlı İ. Xatirəyə dönmüş illər. Bakı: “Yazıçı”, 1980, 366 s.

**Haqiqat Nabi gizi Abdiyeva
Raisa Nazim gizi Savalanzade**

**Remembering is the curse of the soul
(Based on I. Efendiyev's play "I can't forget")**

Summary

I. Afendiyev's play "I can't forget" has a special place among the works in lyrical-psychological style. The author shows the impact of unforgettable memories of images on their mental and psychological state. Each of the characters in the work can not forget any memory. Thus, the "unforgettable" in the work becomes the main expression of psychologism. These subconscious memories do not leave them for a moment. It follows them like a shadow in the life they want to start anew.

Keywords: Forget, first love, memory, female spirit, logic, heart

**Хакикат Наби гызы Абдиева
Раиса Назим кызы Саваланзаде**

**Память - это проклятие души
(По пьесе И. Эфендиева «Не могу забыть»)**

Резюме

Пьеса Ильяса Эфендиева «Не могу забыть» занимает особое место среди произведений, написанных в лирико-психологическом стиле. Автор показывает влияние незабываемых воспоминаний образов на их психическое и психологическое состояние. Каждый из персонажей произведения не может забыть ни одной памяти. Таким образом, незабываемое становится главным выражением психологии в произведении. Эти подсознательные воспоминания не покидают их ни на мгновение. Он следует за ними, как тень в жизни, которую они хотят начать заново.

Ключевые слова: Забывать, первая любовь, объем памяти, женский дух, логика, сердце